

पुस्तक समीक्षा

शासन र शासक : नेपाली दुःखका विविध आयाम

हरिहर घिमिरे पिएच डी

उपप्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, पाटन संयुक्त क्याम्पस

Email: ghimireharhar10@gmail.com

Doi: <https://doi.org/10.3126/ppj.v3i2.66206>

पृष्ठभूमि

ट्राफिक जामका कारण केही मिनेटमा पार गर्न सकिने बाटो करिब एक घण्टा लाग्छ। निर्माण ठेक्का लागेको वर्षौं वितिसक्दा पनि निर्माणको काम सुरु नै नभएका कयौं सडक छन्। पुल मुनिको सडकमा पानी जमेको, हिलो जमेको र धुलो भएको अवस्था छ। न सार्वजनिक यातायातको साधनमा खुट्टा राख्न पुग्ने स्थान भएका सिट छन् न सवारी साधनमा आवश्यक सरसफाई छ। ट्राफिक लाइट काम नलाग्ने अवस्थामा छन्। लाइसेन्सको ट्रायल र स्मार्ट कार्ड लिन निकै ढिला हुन्छ। विद्यालय शिक्षा महङ्गो हुँदै छ। निजी विद्यालयले शिक्षाको नाममा लुटतन्त्र मच्चाइरहँदा देशमा सरकार छ भन्ने आभाससमेत पाउन सकिँदैन। यी त केही उदाहरण हुन् भन्ने सन्दर्भ लेखक डा. दिपेश घिमिरेले 'शासन र शासक : नेपाली दुःखका विविध आयाम' नामक पुस्तकमा समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट लेख्नु भएको छ। लेखक घिमिरेलाई यो पुस्तक लेख्नुको सन्दर्भ माथि विविध आयाम देखिए पनि एउटा तथ्य हजारौं सामान्य ठानिएका असामान्य कुरा हाम्रै वरपर असरल्ल छन् भन्ने गहन विषयलाई उठान गर्दै पुस्तक तयार भएको देखिन्छ।

करिब दुई दशकभन्दा बढी समयदेखि विविध क्षेत्रमा कलम चलाउँदै आउनुभएका घिमिरेको यो पुस्तक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनापछि आम नेपालीको जीवनको यथार्थता र नयाँ राजनैतिक व्यवस्थाको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षबीचको मेलमिलापको बारेमा उजागर गरिएको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण हो। समाज परिवर्तनको शाश्वत नियम भनेकै परम्पराबाट आधुनिकता, सैनिक समाजबाट औद्योगिक समाज, प्रदत्त स्थितिबाट आर्जित स्थितिमा जानु हो। जुन राजनैतिक व्यवस्था संसारकै उत्तम व्यवस्था हो त्यसमा नै वेधिति देखिएका विविध दुःखका आयामहरूलाई उजागर गर्दै लेखक घिमिरेले यो पुस्तक तयार पारेका हुन्।

शीर्षक चयन

लेखक घिमिरेले पुस्तकको नाम 'शासन र शासक : नेपाली दुःखका विविध आयाम' राखेका छन्। २०४६ सालपछिको लोकतन्त्रदेखि गणतन्त्रसम्मको व्यवस्थाको मान्यतालाई केन्द्रमा राखेर तयार पारिएको लेखहरू यो पुस्तकमा समाविष्ट छन्। नेपालको लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको नीति, विधि र रणनितिसँग व्यवहार र अवस्थालाई बुझ्न चाहने पाठकहरूका लागि यो पुस्तक फलदायी हुन सक्छ। नेपाली समाजको सामाजिक अवस्था र सम्बन्ध, राजनीति र संविधान, कोभिड १९ यसको असर, सुशासन र भ्रष्टाचार

नियन्त्रणजस्ता पक्षहरू समावेश गरी यो पुस्तक लेखिएको छ । जुन समकालीन नेपाली सामाजिक, राजनीतिसँग अत्यन्तै मेल खान्छ ।

करिब एक दशकको नेपाली सामाजिक-राजनीतिक परिवेशबाट विश्वलाई नै चकित पार्ने लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था नै उपयुक्त हो भनी नेपालका सबै राजनीतिक कर्मीहरूले बहुलवादलाई आत्मसात गरेपछिको परिस्थितिलाई उजागर गर्ने प्रयास यो पुस्तकमा गरिएको छ । सामाजिक राजनैतिक रूपमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थामा भ्रष्टाचार शून्यता, विधिको शासन, बहुलवाद, समावेशिता, सहभागीता पारदर्शिता, स्वतन्त्रता, मौलिक हक, नागरिक समाज, मानवअधिकार लगायतका प्रत्याभूत हुनुपर्ने सैद्धान्तिक पक्षहरू व्यावहारिक रूपमा शून्यता जस्तै छ भन्ने सन्दर्भलाई आधार बनाई यो पुस्तक लेखिएको देखिन्छ । त्यसैले पुस्तकको शीर्षक चयन सान्दर्भिक देखिन्छ ।

अध्ययन विभाजन

वि.सं.२०४६ सालपछि सामाजिक, राजनीतिक परिप्रेक्ष्यलाई विश्लेषण गर्दै तयार पारिएको यो पुस्तक पाँच परिच्छेदमा विभाजित गरिएको छ । समसामयिक राजनीतिक वेधितिलाई उजागर गर्न प्रयास गरिएको देखिन्छ । समाजशास्त्रीय सिद्धान्तहरूलाई आधार बनाई लेखिएको यो पुस्तक यस विषयमा अध्ययन गर्न लागेका अनुसन्धातालाई उपयोगी हुन सक्छ । यो पुस्तकको कभर पेज आकर्षक देखिन्छ । यो पुस्तकका प्रारम्भिक पृष्ठहरूमा समर्पण पुस्तकबारे भन्ने कुरा, परिचय, समावेश गरिएको छ । परिच्छेद एकमा सामाजिक अवस्था बारे चर्चा गरिएको छ । नेपालको गँड्यौला गतिमा भइरहेको विकास, परिवर्तन अनि खरायो गतिमा दौडिरहेको अनियमितता, भ्रष्टाचारको कारण नेपाल समाजभित्र बठिरहेको उकुसमुकुस र आक्रोशलाई सार्वजनिक गर्नका लागि कोभिड एउटा बहाना थियो । कुनै मौका पाउने साथ नेपालीको आक्रोश कुनै न कुनै स्वरूपमा सार्वजनिक भइहाल्छ । यस्तो परिवेशमा लेखक घिमिरेले समकालीन नेपाली समाजलाई सुक्ष्म रूपमा हेर्ने हो भने मूलतः पाँचवटा शक्ति अत्यन्तै असन्तुष्टि र आक्रोश बोकेर बसिरहेको देखिन्छ भनेर उल्लेख गरेका छन् । पहिलो विश्व राजनीति र सूचना प्रविधि बुझेको शहरी मध्यमवर्गीय युवाले विदेशमा भविष्य देखिरहेको चाहनालाई कोभिडले अवरोध सिर्जना गरिदिएकाले नेपालमै सम्भावना खोजी गर्न तन्तयार भएर नेपालमै सम्भावना खोजी गर्ने क्रममा सरकार, सरकारको नेतृत्व, शासकीय शैली र प्रवृत्ति नै समस्या हो भन्ने यो समूहले विस्तारै बुझ्दै गएको छ । सरकारले रोजगारीको सिर्जना गर्नका लागि कुनै स्पष्ट र ठोस कदम चाल्न नसक्दा आसन्न अन्धकारमय भविष्य सम्भरेर सिद्धार्थ आउजी भै आत्महत्या गर्नुभन्दा एक आपसमा सहकार्य गरेर अवरोधलाई हटाउन कलेक्टिभ एक्सन गर्न तयार भएर बसेका छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

दोस्रो भर्खरै रोजगारी बजारमा प्रवेश गरेका ५ लाख किशोर किशोरी तथा युवायुवती हरेक वर्ष रोजगारीको तयारी हुन्छन् भन्ने राष्ट्रिय योजना आयोगको तथ्याङ्क छ । तर यिनीहरूलाई रोजगारीको आपूर्ति गर्न नेपाल सरकारले सिन्को पनि भाँचेको छैन । अँगार ओकल्ने सामर्थ्य बोकेका किशोरकिशोरी देशको वेधिति तथा विसंगति देखेर भित्रिभित्रै आकोशित भइरहेका छन् । तेस्रो शक्ति भनेको विदेशबाट रोजगारी गुमाएर वा काम सकेर फर्किएका तथा फर्किदै गरेका युवा हुन् । आर्थिक वर्ष २०१८/१९ मा मात्रै ७ खर्ब ८४ अर्ब रूपैया रेमिट्यान्सबाट नेपाल भित्रिएको थियो । सन् २०२२ सम्म आइपुग्दा त्यो प्रतिशत अझ उच्च भएको देखिन्छ । फर्किएका युवाहरूले त्यहाँ पाइने दाम सम्भरहेका छन् । उनीहरू नेपालको अवस्था कमजोर हुनु, रोजगारी

नपाउनुमा प्राकृतिक तथा दैविक कारणले होइन बुझेर फर्किएका छन् । नेपालका शासन बढेको हो भन्ने बुझेर फर्किएका छन् ।

चौथो शक्ति चाहि नेपालमा रहेका गरिब हुन् भन्ने विचार लेखकमा छ । जसले विगत लामो समयदेखि आश्वासन मात्र पाइरहेका छन् ।

कुनै पनि दल वा सरकारबाट सहयोग पाएका छैनन् । लेखकले घिमिरे अगाडि लेख्ने -‘कोभिडको करिब डेढ वर्ष लामो बन्दाबन्दी तथा सङ्कटको समयमा पनि सरकारबाट सामान्य राहतसमेत पाएनन् । यिनीहरू भित्रभित्रै आक्रोशित छन् नै । त्यस्तो अवस्था आउनुमा दैविक कारण हो भन्दै चुपचाप सहेर बसिरहेका पनि छन् । यिनीहरूलाई मानवीय र शासकीय कारणले यस्तो अवस्था आएको हो भन्ने चेतना भरिदिने, बुझाइदिने हो भने यिनीहरूको आक्रोश थामी नसक्नु हुनेछ । (घिमिरे, २०८०, पृ.५) । लेखक घिमिरेका अनुसार अत्यन्तै असन्तुष्टि र आक्रोस बोकेर बसिरहेको अर्को शक्ति भनेको साना तथा मझौला व्यापार व्यवसायमा संलग्न निम्न मध्यमवर्गीय नागरिकहरू हुन् । यो समूह कोभिडको अवधिमा सङ्कटमा फस्यो उक्त समयमा भाडासमेत तिर्न नसकेर कतिपयले त व्यवसाय नै छाडे भने कतिपयले ऋणधन गरेर तिरे ।

लेखक घिमिरेले आफूले देखेका पाँच शक्तिहरू असन्तुष्ट र आक्रोशित भएका बारे उल्लेख गर्दै समकालीन नेपाली समाज संक्रमणचरण छ भनेका छन् जसलाई व्यवस्थापन गर्ने वा राम्रो स्वरूप दिनेभन्दा पनि यस अवस्थाबाट कसरी बढी फाइदा गरेका छन् भन्ने कुरा चिन्न र उनीहरूका मागलाई सम्बोधन गर्नका लागि ठोस पहल गर्न सकिएन भने कुनै न कुनै समयमा ठूलो आन्दोलन हुने देखिन्छ । लेखक घिमिरेले यो परिच्छेदमा नेपाली समाजका समकालीन चुनौतीहरूलाई उजागर गर्ने प्रयास गर्नुभएको छ ।

यो पुस्तक पहिलो परिच्छेदको अर्को शीर्षक ‘आन्दोलनले बदल्यो सत्ता, बदलेन संरचना’ राखिएको छ । परिच्छेदको सुरुमै प्रसिद्ध समाजशास्त्री फेडा स्कोपलको “राज्य र सामाजिक क्रान्ति” नामक पुस्तकमा लेखिएको कुरा कुनै पनि आन्दोलन वा क्रान्तिको पछाडि सामाजिक संरचनात्मक कारण रहने तथ्यको बारे चर्चा गरिएको छ । विभिन्न क्रान्तिहरू ऐतिहासिक तुलनात्मक विधिबाट अध्ययन गर्ने क्रममा उनले तीनवटा संरचनात्मक अवस्थाले क्रान्ति र आन्दोलनका लागि आधार तयार पार्दछ भन्ने बारे उल्लेख गरेका छन् भनी लेखिएको छ । पहिलो समाहित देशको सामाजिक/आर्थिक अवस्था, दोस्रो राज्यको संरचना र तेस्रो अन्तराष्ट्रिय परिवेश रहेका छन् । लेखकका अनुसार आम नागरिकको असन्तुष्टि भाँगीदै गयो भने त्यही असन्तुष्टको बिचमा नेता जन्मिन्छ । त्यसको उदाहरणको रूपमा जर्मनीमा हिटलरको जन्म भयो । नेपालको सन्दर्भमा पनि यो सान्दर्भिक देखिन्छ भन्ने विचार लेखकको छ । नेपालको राज्य वस्तुगत अवस्था, सामाजिक असमानता तथा २०६३ सालको आन्दोलनको आधार बनेको हो । उक्त आन्दोलनले गणतन्त्र त दियो तर अन्य विगतका धेरैजसो सवालमा कुनै सुधार गरेन । सडकमा भएका दललाई सत्तामा पुऱ्यायो । तर विसौं वर्ष अघि परीक्षण भइसकेका नेताले फेरि सत्तामा हालिमुहाली मच्चाइरहे । प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पश्चात् समाजमा देखिएका वेथिति र भ्रष्टाचारका आधार २०५२ सालमा माओवादी जनयुद्ध सुरु हुँदा डा. बाबुराम भट्टराई मात्रै नेता थिए भन्ने भनाई लेखकको छ भने त्यसपछिको जनविद्रोहले थुप्रै नेताहरू जन्मायो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । त्यसैगरी शब्दहरूको आन्दोलनको जगमा संविधान सभामार्फत् बनेको नेपालको संविधान २०७२ अहिले प्रचलनमा छ । भ्रष्टाचार, वेथिति असमावेशी, संघीयता ‘अन वान्टेड बेबी’ को रूपमा रहेको छ । सत्ता, शक्ति र यसको आसपासमा रहेकाहरू जति भ्रष्टाचार र अनियमितता गरे पनि जोगिँदै आएका छन् । बरु यस्तै भ्रष्टहरू नै भ्रष्टाचार

नियन्त्रण गर्ने निकायको नेतृत्वमा पुगिरहेका छन् । यही अध्यायकै अर्को शीर्षक भनेको नसकिएको अवसर हो । कोभिड १९ को संक्रमणको समयमा अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउँदै लैजाने गरी रणनीति तय गर्न नसक्दा देशको आर्थिक अवस्था जर्जर बन्न पुग्यो । लेखक अगाडि भन्छन् : कोभिडमा राज्यले पूर्णतः वेवास्ता गर्दा देशभरका करीब र लाखभन्दा बढी रहेका साना तथा मझौला व्यापार व्यवसाय सडकटको भुमरीका परे । सकसमा मध्यम वर्ग भन्ने शीर्षकमा लेखक घिमिरे अगाडि भन्छन् । २०६२/०६३ को जनआन्दोलनमा मध्यमवर्गको महत्त्वपूर्ण भूमिका थियो र सबैभन्दा बढी लाभ पनि यही वर्गले नै लियो । तर कोभिड १९ को महाव्याधिले आर्थिक गतिविधिलाई खुम्च्याउँदै लगेसँगै नेपालमा मध्यमवर्ग विस्तारै सडकटमा धकेलिँदै गएको देखिन्छ । रोजगारी अवसर खुम्चिए । साना तथा मझौला उद्योग, व्यापार व्यवसाय तहस नहस भयो । वैदेशिक रोजगारीका अवसरहरू पनि घटे । प्रसिद्ध समाजशास्त्री व्दारिड्टन मुर कुनै पनि आन्दोलनका लागि सडकटग्रस्त बलियो मध्यम वर्ग आवश्यक पर्ने बताउँछन् । उनका अनुसार यस्ता मध्यमवर्गीय र ग्रामीण किसान तथा निम्न वर्गका मानिससँग बलियो सहकार्यबाट आन्दोलन हुन्छ । सडकटग्रस्त बन्दै गएका मध्यमवर्गीय नागरिक माथिको वेवास्ता नै सत्ता बदलिने कारण बन्न पुगेको इतिहासमा पटकपटक देखिएकै हो । लेखक घिमिरेका अनुसार यस्ता आक्रोसले खासै ठूलो परिवर्तन त ल्याउँदैन तर सत्ता बदल्न भने पर्याप्त हुन्छ ।

यसै परिच्छेदको अर्को विषय सुशासन बिच आउँदैन वैदेशिक लगानीसँग सम्बन्धित छ । लेखक घिमिरेका अनुसार नेपाल सरकारले वि.सं. २०७६ चैत्रको १५ र १६ मा काठमाडौंमा लगानी सम्मेलन आयोजना गरेको थियो । लेखकको भनाईमा लगानी सम्मेलनमा सहभागी हुने लगानीकर्ताले कुनै पनि देशको सुशासनको अवस्थालाई नजिकबाट नियाल्दछन् । लगानी सम्मेलनबाट बढीभन्दा बढी लगानी भित्र्याउनका लागि आवश्यक पर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण सवाल भनेको सुशासन तथा भ्रष्टाचारको नियन्त्रण नै हो । कुनै पनि देशमा सुशासनको अवस्था कस्तो छ भन्ने अवस्थाले नै लगानीकर्ताले लगानी गर्ने या नगर्ने भन्ने कुरालाई निर्धारण गर्दछ । लेखक घिमिरेले भनेअनुसार लगानी त एउटा 'इभेन्ट' मात्र हो, यसैमा सहभागी हुनेबित्तिकै लगानीकर्ताले लगानी गरिरहँदैनन् । बरु लगानीको वातावरण र सुशासनको अवस्थालाई ध्यान दिएर मात्र लगानी गर्दा नाफा घाटा के हुन्छ भनेर मूल्याङ्कन गर्दछन् । यही परिच्छेदको अर्को शीर्षकमा वैदेशिक सहयोगमा राजनीति र अपराधमा किशोरकिशोरी समाज र संस्कृति कै उपज हुन् भनिएको छ । पहिलो शीर्षकमा वास्तवमा एमसीसी विश्वव्यापी गरिबी न्यूनीकरण गर्न अल्पविकसित तथा विकासोन्मुख देशलाई दिइने सहभागिताका रूपमा सन् २००४ मा स्थापित सहायता संयन्त्र भएको मानिए पनि यसलाई सामाजिक सवालसँग समेत जोडेर देखिएको छ ।

अर्कोतर्फ विद्यालयबाट घर फर्किदा वि.सं. २०७७ माघ २१ मा हराएकी भागिरथी भट्टको भोलिपल्ट शव फेला पयो । प्रहरीले लामो अनुसन्धान गरी एक किशोरलाई हत्याराको रूपमा सार्वजनिक भयो । यतिबेला संसारभर अपराधिक गतिविधिमा किशोरकिशोरीको संलग्नता बढ्दै गएको छ । नेपालमा सबैभन्दा बढी बलात्कार तथा हत्याजस्ता जघन्य अपराधमा किशोरकिशोरीको संलग्नता बढ्दै गएको छ । लेखक घिमिरेले आर.के.मर्तनको भनाई उल्लेख गर्दै भन्छन् : हरेक व्यक्ति जे जस्ता छ, वा जे सोच्छ, वा जस्तो कार्य गर्दछ, त्यो ऊ जन्मेहुर्केको समाजको सामाजिक संरचनाको उपज हो । समाजशास्त्री पार्सन्सको समान धारणा छ । पहिलो परिच्छेदको अन्तमा छोराछोरीको कमाई कि माया ? भन्ने शीर्षक राखिएको छ । लेखक घिमिरेले पछिल्लो समयमा छोराछोरीहरू बाबुआमालाई वेवास्ता गर्दै आफ्नै दुनियामा रमाइरहेका छन् भनेका छन् । जेष्ठ नागरिकलाई कमाईको निश्चित प्रतिशतभन्दा आवश्यकताको आधारमा रकम उपलब्ध गराउनुपर्ने छोराछोरीको कर्तव्य हो भनेका छन् ।

यो पुस्तकको दोस्रो परिच्छेदमा राजनीतिक र संविधानसँग सम्बन्धित विषयहरूलाई उठाइएको छ । विश्वका कतिपय देशहरूमा भ्रष्टाचार विरोधी अभियन्ताहरू राज्यको सर्वोच्च पदमा पुगेका उदाहरणहरू छन् । भ्रष्टाचारको नियन्त्रण र वेधितलाई बढवा दिइने सरकारले हुने काम गर्न सक्दैन । तर नेपालमा यसबारे खासै चासो दिएको देखिँदैन ।

परिच्छेद दुईको अर्को विषय भनेको असफल नेतृत्व दुरगामी प्रमाण, सक्रिय एजेन्ट, सडकटमा देश सुनामीको संकेत, दुरगामी विश्वासको समस्या लगायतका हुन् । लेखक घिमिरे फ्रान्सेली क्रान्ति, चाउएनलाई, दुरगामी प्रभावका प्रसङ्गलाई प्रासङ्गिक हिसाबले प्रस्तुत गरेका छन् । जसको विश्लेषणको रूपमा उनले कुनै पनि घटनाक्रमको दुरगामी प्रभाव पर्ने यसलाई उल्लेख गर्ने गर्छन् । २०५९ सालको राजनैतिक घटना, २०६४ सालको आम निर्वाचनपछि बनेको सरकारजस्ता प्रतिनिधिमूलक घटना हो । सन्दर्भलाई व्याख्या गरेका छन् । अर्कोतर्फ नेपाललाई कमजोर देश बनाउन राष्ट्रियतालाई आधार बनाई राजनैतिकदल क्षेत्र निकाय संस्थाहरूमा एजेन्टहरूको चलखेल राम्रै भएको कुरा लेखकले आफ्नो धारणामा व्यक्त गरेका छन् । लेखक घिमिरे भन्छन्- नेपालको राजनैतिक अहिलेकै बाटोमा अगाडि बढ्दै गयो भने र यी एजेन्टहरूको सक्रियता बढ्दै गयो भने सिक्किमीकरण वा भुटानीकरण हुँदै जान्छ ।

नेपालमा विभिन्न शासकहरूले संविधानअनुसार काम नगरे विरोधको सुनामी आउन सक्ने पक्षतर्फ सचेत गराएका छन् । अर्कोतर्फ कोभिडको समाजमूलक अवस्थाको विश्वव्यापी फेहरिस्त दिँदै समस्या समाधानमा बलियो सरकारभन्दा विश्वासिलो सरकार प्रभावकारी हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् र समस्याको जरो भन्ने शीर्षकमा लेखकले अहिलेको अवस्था हेर्दा राज्यले समाज र यसका सदस्यहरूमाथि सामाजिक नियन्त्रण गर्ने आधारहरू विस्तारै गुमाउँदै गएका र तिनलाई पनि निष्प्रभावी बनाउनका लागि समाज र यसका सदस्यहरूको सोचाइलाई ठम्याउँदै त्यही गतिमा अगाडि बढ्न सक्ने नयाँ नेतृत्व आवश्यक पर्दछ । अन्यथा दशकौं पुराना सोचाई र बुझाई भएका नेताहरूले नै नेतृत्व गर्ने दुष्प्रयास गरिरहने हो भने त्यसले गम्भीर दुष्परिणाम ल्याउने निश्चित छ । त्यसैले अग्रगामी र सक्षम नेतृत्व चाहिन्छ भनेका छन् ।

यही परिच्छेदका अन्य सवालहरूमा संसद् विघटनले उठाएका केही प्रश्न के फेरिएला विश्व व्यवस्था ? कल्याणकारी पूँजीवादको खोजी, अबको विकल्प, कल्याणकारी लोकतन्त्र उल्लेख गरिएको छ । २०७७ पुस ५ मा संसद् विघटनसँगै राजनीतिक अस्थिरता र पक्ष विपक्षमा फुट आउन थाले । संसदको पुनःस्थापना सर्वोच्च अदालतले गरिदिएपछि पनि अस्थिरता रहिरह्यो भन्ने सन्दर्भलाई लेखक घिमिरेले चर्चा गरेका छन् । कोभिडपछिको सन्दर्भ के फेरिएला विश्वव्यवस्थामा विभिन्न संकट आइपरेपछि बलियो आर्थिक राजनीतिक अवस्था भएकाले विश्व व्यवस्था परिवर्तन हुने र एसिया सिफ्ट हुने समय आइनसकेको प्रसङ्गलाई उल्लेख गर्दै सो व्यवस्थाको विश्लेषण गरेका छन् । लेखक घिमिरेले अबको विश्व कल्याणकारी पूँजीवादको खोजी हो भन्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् । लोककल्याणकारी पूँजीवादको स्थापनाका लागि पहिला राजनीतिलाई सुधार्नु पर्छ भन्ने लेखकको विचार हो ।

यो पुस्तकको परिच्छेद तीनको शीर्षक 'कोभिड १९ र यसको असर' अन्तर्गत राज्यको प्रकृति र नेपाली शासक, सरकारी शैली, कार्यक्रमहरू बिसिने सरकार, कहाँ गयो ३८ अर्ब ? स्थानीय तहका अपठ्यारा र कोभिडको सामाजिक असरलाई विश्लेषण गरिएको छ । पूँजीवादी राज्यको व्यवस्थाबारे कार्लमाक्सको धारणा राख्दै समाज पूँजीपतिहरूले नियन्त्रण गर्छन् । कोभिड १९ को बेला देशमा डरलाग्दा संकट देखियो सत्ता स्वार्थको

लागि गणतन्त्र विरुद्ध अपराध गरिरहे । नेपालको स्वास्थ्य, पूर्वाधार, नीति, राणनीति तथा कार्यशैलीमा कोभिड १९ पछाडि पनि खासै परिवर्तन देखिएन ।

लेखक धिमिरेले सरकारी शैलीलाई पनि यसै परिच्छेदमा व्याख्या गरेका छन् । जबसम्म नागरिकको पीडालाई आत्मसात गर्ने शासक र त्यसैअनुसारको शासन प्रणालीको विकास हुन सक्दैन, तबसम्म यसरी नै कयौँ नागरिक असमायिक मृत्यु भइरहने निश्चित छ भनेका छन् । नेपाल सरकारले कोभिड १९ को बेलामा विभिन्न समयमा निषेधाज्ञा गर्‍यो तर कोभिड नियन्त्रणका लागि स्पष्ट र गतिलो योजना कहिल्यै बनेन । यसै प्रसङ्गमा लेखकले नेपाल सरकार र विदेशी दातृ निकायबाट प्राप्त रकम जम्मा ३८ अर्ब खर्च भए पनि महामारीको बेलामा नागरिकले विशेष राहत पाउन सकेका छैनन् भनेका छन् ।

लेखक धिमिरेको सबैभन्दा धेरै चासो र अनुसन्धानको विषय नै सुशासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रण हो । सडक दुर्घटनामा भएको अप्रिय उदारहण, विद्युत् प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको 'म कमिसन लिन्नँ र शासन प्रणालीलाई सुधार गर्छु' भनेर दिएको प्रतिवद्धता ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले २०७५ सालमा निकालेको प्रतिवेदनमा मालपोतको भ्रष्टाचार जस्ता विषयहरूलाई उजागर गर्दै परिच्छेद चारलाई अगाडि बढाएका छन् । भ्रष्टाचार केन्द्रीकरणबाट विकेन्द्रीकरणतर्फ, विकेन्द्रीकरण र भ्रष्टाचार बिचको सम्बन्ध, राजनीतिक भ्रष्टाचार, ललितानिवास प्रकरण: राज्य कब्जाको निरन्तरता, भ्रष्टाचारमा दलीय मौनता, भ्रष्टतन्त्रमा दवदवा भ्रष्टतन्त्रको निरन्तरता, सस्तो लोकप्रियताको लालसा, सुशासन: समृद्धिको पूर्वशर्त, समृद्धिको बाधक: भ्रष्टाचार, अर्थहीन ओठे प्रतिवद्धता जस्ता विषयलाई व्याख्या र विश्लेषण गरेका छन् । परिच्छेद चारको प्रारम्भिक विश्लेषणमा भ्रष्टाचार केन्द्रमा हुने अवस्थाबाट फैलिएर स्थानीय निकायसम्म पुग्यो । अब भ्रष्टाचार राजधानीबाट स्थानीय तहसम्म पुगेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । पञ्चायतकालदेखि गणतन्त्रकाल सम्म भ्रष्टाचारजन्य र विभिन्न अनियमितताका काण्डहरू घटेका छन् । सूर्यबहादुर थापा, हेमबहादुर मल्ललगायतमा पञ्चायतकालीन भ्रष्टाचार र धमिजाकाण्ड, लाउडाकाण्ड, चाइना साउथ वेष्ट प्रकरण, विभिन्न समयमा भएका सुनकाण्ड, सेक्युरिटी प्रिन्टिङ प्रेस खरिद प्रकरणजस्ता लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाका भ्रष्टाचारका प्रकरणहरू केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म फैलिएका विविध उदाहरणसहित प्रस्तुत गरेका छन् ।

विकेन्द्रीकरण र भ्रष्टाचार बीचको सम्बन्ध रहने कुरा उल्लेख गर्दै लेखक धिमिरे अगाडि भन्छन्- "स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा अधिकारी"हरू आफैँ बालुवा गिट्टी खानीको सञ्चालक बनेका छन् । ठेकेदार बनेका छन् । ऋसर उद्योग सञ्चालक बनेका छन् । डोजर मालिक बनेका छन् । जसले भ्रष्टाचारलाई मलजल गरेको छ । यसै परिच्छेदमा राजनीतिक भ्रष्टाचार शीर्षक राखेर जर्ज टेलरको भनाई उद्धृत गरेका छन् । जसअनुसार- "फिलिपिन्समा राजनीति एक प्रमुख उद्योगको रूपमा विस्तार भएको छ, जहाँ राजनीति शक्ति र धनको प्रमुख मार्ग बनेको छ । अन्य कुनै माध्यमबाट भन्दा राजनीति शक्ति धनको प्रमुख मार्ग बनेको छ । अन्य कुनै माध्यमबाट भन्दा राजनीतिक प्रभावको सहायताले छोटो समयमा धेरै पैसा कमाउन सकिन्छ ।"

करीब पाँच दशक अगाडिको अवस्था अहिले नेपालले भोगिरहेको छ, भन्ने विचार लेखकले राखेका छन् । ललितानिवास प्रकरण : राज्य काण्डको निरन्तरतासँग सम्बन्धित विषयलाई रोचक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाल प्रहरीले बालुवाटारस्थित ललितानिवास परिसरको सरकारी जग्गा हिनामिनामा पाँच पूर्व सचिवसहित ३६० जनाविरुद्ध सरकारी लिखतसम्बन्धी कसुरमा मुद्दा चलाउन सिफारिस गर्‍यो । त्यसैगरी कर्मचारीतन्त्रमा भ्रष्टाचारमा केन्द्रित गरेर आफ्ना भनाई राखेका छन् । २०७५ सालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका

उदाहरण प्रस्तुत गर्दै नेपालको कर्मचारीतन्त्रभित्र भाँगिदै गएको भ्रष्टाचारको कहाली लाग्दो तस्वीर देखाउँछ । त्यसैगरी भ्रष्टाचारको डरलाग्दो अवस्था विकासक्षेत्रमा पनि देख्न सकिन्छ, भन्ने प्रसङ्गलाई लेखक धिमिरे उल्लेख गरेका छन् । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विकाससँग सम्बन्धित ७ वटा मन्त्रालयअन्तर्गतका निकायहरूमा देखिएको वेथितिलाई व्याख्या गरेका छन् ।

लेखक धिमिरेले यसै परिच्छेदमा महङ्गो निर्वाचन र भ्रष्टाचारको बारेमा उल्लेख गरेका छन् । माओवादी नेता राम कार्की र नेपाली कांग्रेसका पूर्व महामन्त्री डा.शशांक कोइरालाले चुनावी प्रसङ्गमा दिएका अभिव्यक्तिहरूलाई हेर्दा महङ्गो निर्वाचनले अपराधको राजनीतिकरण र राजनीतिलाई भ्रष्टाचारमा परिणत गरिदिएको छ, भन्ने विचार लेखकको छ । भ्रष्टाचारमा दलहरूले मौनता साँधेको कुरालाई नेपाली आमसञ्चार माध्यमबाट हरेक दिन दुर्गम गाउँवस्तीदेखि सिंहदरवारभित्रमा भ्रष्टाचारका घटनाहरू एकपछि अर्को गर्दै सार्वजनिक भइरहेका छन् । केही राजनैतिक नेपता, सेना, कर्मचारीदेखि जनप्रतिनिधिसम्म कुनै न कुनै भ्रष्टाचारमा मुछिएका छन् जसले कसैले कसैलाई भ्रष्टाचारी भन्न सकिरहेका छैनन् । जसले भ्रष्टाचारमा दलीय मौनता रहेका छन् भन्न सकिने भनाई लेखक धिमिरेमा छ । भ्रष्टतन्त्रको दबदवा शीर्षक राखेर लेखकले सन् २००४ मा प्रकाशित 'ऐसेमाग्लु र रोविन्सनले, क्लिफ्टोक्रेसी एन्ड डिभाइड एन्ड रूल' शीर्षकको लेखमा संसारका धेरैजसो देशहरू अविकसित हुनुमा प्राकृतिक स्रोत, सम्पत्तिजस्ता सवालहरू भन्दा पनि शासकीय प्रक्रिया, पद्धति तथा संस्थाले निर्धारण गर्ने निष्कर्ष निकालेका छन् । त्यसैले तेस्रो विश्व, जसमा नेलशन पनि पर्दछ । विकास हुनको भएर भ्रष्टाचारको दबदवा भ्रष्टाचारको निरन्तरता हो भन्ने ठम्याइ पनि लेखक धिमिरेको छ । अर्कोतर्फ सस्तो लोकप्रियताको लालसाले दिनदिनै डरलाग्दो स्वरूपमा समाजको तल्लो तहसम्मै भ्रष्टाचार भाँगिदै गएको वास्तविकतालाई लेखकले उजागर गर्ने प्रयास गरेका सुशासनकायम गरी भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सकेमा समृद्धि प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने ठम्याइ लेखकको छ ।

लेखक धिमिरेले अन्तिम परिच्छेदमा अगाडिका पाँचवटा परिच्छेदमा व्याख्या गरिएका सामाजिक राजनैतिक वेथितिलाई सुधार गर्ने उपायहरूको बारेमा चर्चा गरेका छन् । अमेरिकाका राष्ट्रपति अब्राहम लिंकनले सन् १८६२ मा एउटा सभालाई सम्बोधन गर्दै भनेका कुरालाई लेखकले उद्धृत गरेका छन् । जसअनुसार -“हामी निकै नै विग्रिसकेका छौं र खत्तम पनि भइसकेका छौं, त्यसैले अब हामीले सम्पूर्ण संरचनाको समग्रतामा सुधार गरी राम्रो बनाउनुको विकल्प छैन ।” त्यो समयको अमेरिका र वर्तमान नेपालको अवधारणालाई तुलना गर्दै नेपाली सामाजिक संरचनाको समग्रतामा सुधार गर्नुपर्ने प्रसङ्गलाई व्याख्या गरेका छन् । लेखकको विचारमा एउटै व्यक्ति पटकपटक एउटै पदमा बस्नु राम्रो होइन त्यसैले राजनीतिमा अनिवार्य अवकाशले सवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था अत्यावश्यक भइसक्यो । उमेर बढी भएर केही हुँदै एकै पटक देशको कार्यकारी प्रमुख पदमा गएर राम्रो गरे इतिहासले सधैं सम्झिरहन्छ । तर नेपालमा पनि कार्यकारी प्रमुखले आफ्नो र आफ्नो मन्त्रीपरिषद्का अन्य सदस्यहरूको व्यवहार र आचरणलाई सुशासन मैत्री र सदाचारयुक्त बनाउनका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्छ भनेका छन् लेखकले जसको लागि भ्रष्टाचार र निवारणमा केही प्रावधानहरू संशोधन गर्ने सुझाव दिएका छन् । पहिलो राजनैतिक दलभित्रका विभिन्न प्रक्रिया वा गतिविधिहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गत समेटिनुपर्छ ।

दोस्रो एउटा न्यायाधीशले अर्को न्यायाधीशविरुद्ध निष्पक्ष छानविनको दायराभित्र ल्याउनुपर्छ । चौथो, कुनै पनि कार्यालयभित्रको भ्रष्टाचारको जिम्मा कार्यालय प्रमुखले लिनुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । पाँचौं कुनै पनि सार्वजनिक निर्माण, वस्तु तथा सेवाको खरिद लगायतका सवालमा त्यसको गुणस्तरसँग भ्रष्टाचारलाई जोडिनु

आवश्यक छ । छैठौं, अकूत सम्पत्ति जोडे पनि कम सजाय हुने व्यवस्थालाई संशोधन गरी कठोर सजाय हुनुपर्छ । सातौं, मूल्य वृद्धिको आधारमा कर्मचारीको तलब सुविधा स्वतः वृद्धि हुने व्यवस्था गरिनुपर्छ र आठौं भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तराष्ट्रिय महासन्धीले समेत उल्लेख गरेको निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संघसंस्था, सेनालाई भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दायराभित्र ल्याउनुपर्छ ।

यसै परिच्छेदको अन्ततिर लेखकले प्रबुद्ध वर्गसहितको अनुसन्धान समिति बनाउनुपर्ने, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको पुनः संरचना गर्नुपर्ने, विदेशका अनुभवबाट सिक्नुपर्ने, दलमुक्त संवैधानिक परिषद् र निजामति मुक्त अख्तियार बनाउनुपर्ने, मृत्युदण्डले भ्रष्टाचारलाई कम गर्छ भन्ने भ्रममा नपरोँ लगायतका पक्षहरूलाई लागू गर्न सबै देशमा सुशासन हुने र देश विकासमा नै रहिरहनुपर्ने अवस्थाबाट मुक्त भइन्छ भन्ने भनाई लेखक घिमिरेको छ ।

लेखक क्षेत्रमा लेखकको परिश्रम

प्रस्तुत पुस्तकमा लेखक डा. दिपेश घिमिरेले सानै उमेसरदेखि लेखनकला पत्रकारिताको क्षेत्रबाट सुरु गर्नुभएको हो । भ्रष्टाचार, सुशासन, विकास, सामाजिक न्याय लगायतका क्षेत्रमा उहाँका लेखरचना, पुस्तक, अनुसन्धानहरू केन्द्रित रहेको देखिन्छ । पाटन संयुक्त क्याम्पसबाट समाजशास्त्रमा स्नातकोत्तर गरिहरँदा उहाँका लेखरचनाहरू प्रशस्त पढ्न पाइन्थ्यो । विभिन्न क्याम्पसमा प्राध्यापन गरेको अनुभव लिइ विगत एक दशकदेखि समाजशास्त्र विभागमा प्राध्यापनरत रहनुभएको छ । विभिन्न क्याम्पसमा अनुसन्धान कार्य गर्दै विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धानका कक्षा लिन र सिकाउँदै आउनुभएको छ । जसले उहाँको परिश्रम, लेखनकला र अनुसन्धाताको परिचयलाई दर्शाउँछ । विदेशमा पनि विभिन्न ज्ञान लिई आइसकेका लेखक घिमिरेले हाल विभिन्न सामाजिक र राजनैतिक क्षेत्रमा आफ्नो अनुभव र विज्ञातालाई उपयोग गरिरहनुभएको छ । यसै प्रसङ्गमा प्रस्तुत पुस्तक 'शासन र शासक : नेपाली दुःखमा विभिन्न आयाम' अहिलेको नेपालको सन्दर्भमा सान्दर्भिक पुस्तक हो । भ्रष्टाचारका विविध सामाजिक राजनैतिक आयामहरूलाई प्रमाणसहित उजागर गर्दै त्यसको समाधानका उपायहरू समेत प्रस्तुत गरिएको छ । सामान्यतया पुस्तक लेखनमा समस्यामात्र उजागर गर्ने गरेको देखिन्छ । तर लेखकले भ्रष्टाचार, सुशासन र विकासको परस्पर सम्बन्ध हुने र समाधान गर्न सकिने उपायहरू पनि समेटेको हुनाले यो पुस्तक पठनीय र सान्दर्भिक छ ।

अनुसन्धान विधि

यो पुस्तक समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट समाजलाई हेर्ने एउटा ऐना हो । किनभने लेखकले सुशासन, विकास, भ्रष्टाचार, वेथिति ढिलासुस्ति जस्ता पक्षहरूलाई एक आपसमा सम्बन्धित छन् भनेर विश्लेषण गरेका छन् । विविध समाजशास्त्रीय सिद्धान्तहरूलाई उद्धृत गर्दै थप द्वितीय तथ्याङ्कहरूलाई आफ्नो पुस्तक लेखनको स्रोत बनाएका छन् । विशेष गरी विभिन्न पत्रपत्रिका तथा अनुसन्धानात्मक लेख रचनाहरूलाई आफ्नो पुस्तक लेखनको मुख्य आधार बनाएको देखिन्छ ।

विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण

प्रस्तुत पुस्तक पाँच परिच्छेदमा बाँडेर लेखिएको छ । लेखकले प्रत्येक परिच्छेदको मुख्य एउटा विषय अनि त्यसका विविध आयामहरूलाई उपशीर्षक दिँदै पुस्तक तयार पार्नु भएकाले यो निकै नै चाखलाग्दो प्रस्तुति मान्न सकिन्छ । एउटा विषयका बारेमा व्याख्या गर्दा कसैसँगका कतिपय देशका अनुभव, नीति र व्यवहारलाई

समेत उल्लेख गर्दै आफ्ना भनाई राख्नु भएको छ । त्यसैगरी शीर्षक सँग मिल्ने गरी विभिन्न सिद्धान्त र विश्वपरिवेश अनि नेपालमा त्यसको सान्दर्भिक व्यावहारिक पाटोका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । नेपालको यथार्थतालाई समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट वैज्ञानिक तरिकाले चिरफार गर्नु सद्वाहनीय कार्य हो । लेखक धिमिरेले समस्यालाई मात्र उजागर गरेका छैनन् । उनले नेपालको सन्दर्भमा अविकासको विकास भई रहेको र त्यसबाट छुटकारा पाउन सकिने नीति तथा रणनीतिहरूलाई पनि उल्लेख गरेकाले प्रस्तुत पुस्तक विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण हिसाबले सान्दर्भिक, व्यावहारिक र मननयोग्यसमेत रहेको छ ।

निष्कर्ष :

डा. दिपेश धिमिरेद्वारा लेखिएको पुस्तक “शासन र शासक : नेपाली दुःखका विविध आयामहरू” आम नेपाली जीवनको भोगाईबारे समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरिएको पुस्तक हो । विशेष गरी गणतन्त्र स्थापनापछिको आम नेपालीको दैनिकीको यथार्थ प्रतिबिम्ब हो । नेपाली समाजमा देखिएका समस्याहरूबारे व्याख्या, विश्लेषण गर्ने काम एउटा समाज वैज्ञानिकले गर्नु सान्दर्भिक नै हो । अर्कोतर्फ सामाजिक परिवर्तन नै समाजशास्त्रको जग भएकाले समाजमा हुने हरेकखाले परिवर्तन र त्यसका कारणहरूको खोज र विश्लेषण गर्नेतर्फ लेखक धिमिरेले विशेष ध्यान दिएको देखिन्छ ।

पुस्तकका विभिन्न परिच्छेदका शीर्षक र उपशीर्षकहरूको तादात्म्यता रहेको देखिन्छ । यस पुस्तकमा समावेश गरिएका विषयलाई परिच्छेदको रूपमा हेर्दा परिच्छेद एकमा सामाजिक अवस्था र सम्बन्ध, परिच्छेद दुईमा कोभिड १९ र यसको असर, परिच्छेद तीनमा राजनीति र संविधान, परिच्छेद चारमा सुशासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रण र परिच्छेद पाँचमा सुधारका केही उपायहरूको समावेश गरिएको छ । लेखक हरेक परिच्छेदमा लेखिएका विषयवस्तुहरूलाई विश्व परिवेशको चर्चा गर्दै नेपाली समाजको दुःख विविध आयामहरूलाई चिरफार गरेका छन् । प्रत्येक परिच्छेदमा व्याख्या गरिएका विषयलाई सामाजिक परिवर्तन र विकासको सिद्धान्तसँग जोड्दै नेपाली शासन र शासकको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पाटोको सुक्ष्म तहमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

अन्तमा यो पुस्तक राजनीति, शासन, शासक, विकास, अविकासलगायत नेपाली समाजका विविध विषयमा रुची राख्ने पाठकका लागि प्रिय हुन सक्छ । यो पुस्तकले नेपाली समाजका समकालीन केही चुनौति र अप्ठ्याराहरूलाई खोतल्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । नेपालमा गणतन्त्र स्थापना गरेको डेढ दशक नपुग्दै नागरिक आक्रोशित र आन्दोलित हुने अवस्थामा किन पुगिरहेका छन् भन्ने प्रश्नको जवाफको खोजी गर्न यो पुस्तक केही हदसम्म सफल भएको छ ।